
JANUSZ KURTYKA

RZECZYPOSPOLITEJ

HISTORYK I URZĘDNIK

---

pod redakcją
Waldemara Bukowskiego i Wojciecha Frazika

ARKANA HISTORII

© Copyright by Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni
przeciwko Narodowi Polskiemu & Arcana & Waldemar Bukowski & Wojciech Frazik
© Copyright for this edition by ARCANA

Projekt okładki: *Konrad Głos*
Na okładce wykorzystano zdjęcie © IPN

Redakcja i indeks: *Przemek Gryc*

ISBN 978-83-60940-67-9

Wydanie pierwsze, Kraków 2014
ARCANA sp. z o.o.
ul. Dunajewskiego 6
31-133 Kraków
tel./fax 12 422-84-48
www.arcana.pl

Łamanie: Edycja
Druk i oprawa: Drukarnia GS, ul. Zabłocie 43, Kraków

Spis treści

WSTĘP 7

WALDEMAR BUKOWSKI
JANUSZ KURTYKA JAKO MEDIEWISTA 11

FRANCISZEK SIKORA
UDZIAŁ JANUSZA KURTYKI W PRACACH
NAD SŁOWNIKIEM HISTORYCZNO-GEOGRAFICZNYM
WOJEWÓDZTWA KRAKOWSKIEGO W ŚREDNIOWIECZU
I JEGO STUDIA NAD DZIEJAMI OSADNICTWA 24

JAN WRONISZEWSKI
BADANIA GENEALOGICZNE W DOROBKU JANUSZA KURTYKI 39

TOMASZ JUREK
HISTORIA SPOŁECZNA W BADANIACH JANUSZA KURTYKI 50

JERZY SPERKA
THEATRUM POLITICUM W BADANIACH JANUSZA KURTYKI 72

ZDZISŁAW BUDZYŃSKI
ZIEMIE RUSKIE W DOROBKU NAUKOWYM
I PROJEKTACH BADAWCZYCH JANUSZA KURTYKI 88

WITALIJ MICHAJŁOWSKI
JANUSZA KURTYKI BADANIA NAD HISTORIĄ PODOLA
NA TLE NOWSZEJ HISTORIOGRAFII UKRAIŃSKIEJ 106

JANUSZ PEZDA

**DZIAŁALNOŚĆ JANUSZA KURTYKI
W KOLE NAUKOWYM HISTORYKÓW STUDENTÓW
UNIwersYTETU JAGIELLOŃSKIEGO 115**

KAZIMIERZ KRAJEWSKI

**JANUSZ KURTYKA – STRAŻNIK PAMIĘCI
„ŻOŁNIERZY WYKŁĘTYCH” 121**

FILIP MUSIAŁ

**JANUSZ KURTYKA –
REDAKTOR „ZESZYTÓW HISTORYCZNYCH WIN-u”
I PREZES STOWARZYSZENIA SPOŁECZNO-KOMBATANCKIEGO
ZRZESZENIE „WOLNOŚĆ I NIEZAWISŁOŚĆ” 139**

JAN DRAUS

**PROFESOR JANUSZ KURTYKA W PAŃSTWOWEJ WYŻSZEJ SZKOLE
WSCHODNIOEUROPEJSKIEJ W PRZEMYŚLU 157**

RYSZARD TERLECKI

**JANUSZ KURTYKA – DYREKTOR ODDZIAŁU
INSTYTUTU PAMIĘCI NARODOWEJ W KRAKOWIE 169**

MATEUSZ SZPYTMA

**JANUSZ KURTYKA – PREZES INSTYTUTU PAMIĘCI NARODOWEJ
(29 GRUDNIA 2005 – 10 KWIETNIA 2010) 176**

JURIJ SZAPOWAŁ

**POLSKO-UKRAIŃSKA GRUPA ROBOCZA –
PIĘTNAŚCIE LAT DZIAŁALNOŚCI,
W TYM PIĘĆ Z JANUSZEM KURTYKĄ 196**

MACIEJ KORKUĆ

POLITYKA PAMIĘCI 223

BARBARA FEDYSZAK-RADZIEJOWSKA

**PREZES IPN JANUSZ KURTYKA W DISKURSYE PUBLICZNYM –
JAKOŚCIOWA ANALIZA TREŚCI MATERIAŁÓW PRASOWYCH 262**

Indeks osób 287

Wstęp

Wśród 96 ofiar katastrofy prezydenckiego samolotu pod Smoleńskiem 10 kwietnia 2010 r. był także Janusz Kurtyka. Szerokiej opinii publicznej znany był przede wszystkim jako prezes Instytutu Pamięci Narodowej, a urząd ten piastował od grudnia 2005 r. Z tego powodu był często atakowany przez niechętnych mu polityków, publicystów i dziennikarzy. Aktywność Janusza Kurtyki była jednak znacznie bogatsza i nie zaczęła się wraz z powstaniem IPN. Nic więc dziwnego, że grono przyjaciół, kolegów i współpracowników postanowiło w pierwszą rocznicę jego śmierci szerzej zaprezentować tę nietuzinkową postać podczas konferencji naukowej „Janusz Kurtyka – Rzeczypospolitej historyk i urzędnik”, która odbyła się 15–16 kwietnia 2011 r. w Krakowie. Jej organizatorami byli: Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie, Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Stowarzyszenie NZZ 1980 oraz Koło Naukowe Historyków Studentów UJ. Dwóm sesjom poświęconym biografii i dorobkowi Janusza Kurtyki, z których materiały publikujemy w niniejszym tomie, towarzyszyła konferencja studencka dedykowana niegdysiejszemu animatorowi studenckiego życia naukowego¹.

Z wykształcenia i pasji Janusz Kurtyka był badaczem czasów dawnych, mediewistą, który śmiało wchodził także w okres historii nowożytnej, odwołując się do definicji przedłużonego średniowiecza, liczonego do momentu załamania się polskiej państwowości w połowie XVII w. W chwili rozstania się w 2000 r. z Pracownią Słownika Historyczno-Geograficznego Małopolski w Średniowieczu Instytutu Historii PAN miał w swoim dorobku około stu prac z tej dziedziny,

¹ Zob. *Janusz Kurtyka – Rzeczypospolitej historyk i urzędnik. Materiały z sesji studenckiej*, red. Ł. Wiater, Kraków 2011.

WITALIJ MICHAJŁOWSKI
(KIJÓW)

Janusza Kurtyki badania nad historią Podola na tle nowszej historiografii ukraińskiej

Podole nigdy nie cieszyło się w historiografii ukraińskiej (podobnie jak i polskiej) specjalnym zainteresowaniem. W czasach „wielkiej historiografii” drugiej połowy XIX i pierwszej ćwierci XX w. historia Podola pozostawała poza głównym nurtem zainteresowań badaczy polskich i ukraińskich. Można stwierdzić, że po Nikandrze Mołczanowskim, Mychajle Hruszewskim, Kazimierzu Pułaskim i Leonie Białkowskim¹ w zasadzie żaden z historyków akademickich nie podejmował większych prac nad dziejami Podola – zarówno zachodniego, jak i wschodniego, czyli Braclawszczyzny. Odnośnie do historiografii ukraińskiej wynikało to z sytuacji politycznej, ponieważ po represjach z końca lat dwudziestych i w latach trzydziestych XX w. historycy prawie nie prowadzili badań z okresu późnego średniowiecza i czasów nowożytnych (z wyjątkiem spraw kozackich), a te nieliczne podejmowali tylko wskazani przez władze i zaufani badacze, dokonując analiz pod kątem *walki klasowej*.

Po II wojnie światowej dzieje Podola w XIV–XVIII w. stały się pasją lwowskiego historyka Mykoły Krykuna. Oprócz niego niemal do końca lat osiemdziesiątych XX w. nikt poważnie i na odpowiednim poziomie naukowym nie wydawał źródeł ani nie publikował artykułów, nie mówiąc już o monografiach dotyczących historycznego Podola. Tak więc historyków, którzy zajmują się dziejami Podola późnego średniowiecza i XVI w. jest bardzo niewiele.

¹ N. Mołczanowski, *Oczerk izwiestij o Podolskoj ziemle do 1434 g. Priemuszczestwiennno po letopisnym istocznikam*, [bmw.] 1885; M. Hruszewski, *Barśke starostwo. Istoryczni narysy (XV–XVIII st.)*, Lwów 1996; K. Pułaski, *Stare osady w ziemi kamienieckiej i dziedziczące na nich rody podolskiej szlachty historycznej*, [w:] idem, *Szkice i poszukiwania historyczne*, Kraków 1906; L. Białkowski, *Podole w XVI wieku. Rysy społeczne i gospodarcze*, Warszawa 1920.

Dziejami Podola zajmuję się od lat dziewięćdziesiątych. Oczywiście, znam i polemizuję z pracami Janusza Kurtyki na ten temat. Poniżej postaram się przedstawić, w jaki sposób odbierany jest dorobek tego polskiego historyka w dzisiejszej historiografii ukraińskiej.

Wśród historyków ukraińskich sięgających po ustalenia Janusza Kurtyki jest wspomniany już Mykoła Krykun. Niedawno wydał on zbiór opracowanych na nowo swoich artykułów podolskich, dotyczących głównie zagadnień z drugiej połowy XIV i z XV w., wykorzystując przy tym wyniki badań Janusza Kurtyki².

Z kolei Feliks Szabuldo, w licznych artykułach poświęconych jarłykom chanów Złotej Ordy i chanów krymskich na ziemiach ruskich dla wielkich książąt litewskich, polemizuje z poglądami Janusza Kurtyki³, głównie w kwestii bitwy nad Sinymi Wodami, która według niego miała miejsce na początku lat sześćdziesiątych XIV w. (i – jak większość historyków na Ukrainie – przyjmuje taką właśnie datę domniemanej wyprawy Olgierda oraz początku rządów Koriatowiczów na Podolu)⁴.

Zapoznanie się historyków ukraińskich z pracami Janusza Kurtyki zaczęło się od jego wstępu do kolejnego tomu z serii *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej*⁵, który dotarł do Kijowa latem 1998 r. Pewne

² Zbiór artykułów M. Krykuna obejmuje wybrane pozycje poświęcone historii województwa podolskiego w XV–XVIII w., zob. M. Krykun, *Podilśke wojewodstwo u XV–XVIII stolittiach. Statti i materiały*, Lwów 2011. W sumie jego dorobek dotyczący historycznego Podola (razem z Braclawszczyzną) liczy ponad sto publikacji.

³ Spośród artykułów poruszających tę problematykę należy wymienić: F. Szabuldo, *Czy buw jarlyk Mamaja na ukrajinski zemli. Do postanowky problemy*, „Zapysky Naukowoho towarystwa imeni Szewczenka” 2002, t. 243, s. 301–318; idem, *Kondominium w ukrajinskich zemlach XIV st.*, ibidem, 2006, t. 251, 2006, s. 7–22.

⁴ Podsumowanie poglądów F. Szabuldy na temat bitwy nad Sinymi Wodami zawierają publikacje: idem, *Syniowodska problema. Możtywyj sposib jiji rozwiazannia*, Kyjiw 1998; idem, *Naratywni dżereta j persi doslidnyky pro pochid Olherda na Syni Wody i Bitoberezżia*, „Ukrajina w Centralno-Schidnij Jewropi (Studiji z istoriji XI–XVIII stolit’)” 2000, nr 1, s. 57–74; idem, *Syniowodska bitwa 1362 r. u suczasnij naukowij interpretaciji*, [w:] *Syniowodska problema u nowitnich doslidzenniach*, red. idem, Kyjiw 2005, s. 9–28.

⁵ *Urzednicy podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1998, s. 7–28 (J. Kurtyka jest autorem wstępu, oprócz akapitów oznaczonych «*» na s. 25–28, które zostały napisane przez E. Janasa i W. Kłaczewskiego).

zdziwienie może budzić fakt, że wspomniane wydawnictwo jest rzadko cytowane przez badaczy ukraińskich, oprócz nielicznego grona osób zajmujących się epoką późnego średniowiecza i czasami nowożytnymi.

Podstawowym tekstem Janusza Kurtyki dotyczącym historii Podola – i najczęściej chyba cytowanym w pracach historyków ukraińskich – jest obszerny artykuł *Podole pomiędzy Polską i Litwą w XIV i 1. połowie XV wieku*, opublikowany w zbiorze *Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu*⁶. Niemal każda istotna publikacja dotycząca różnych aspektów dziejów Podola w tym czasie przywołuje tę pracę. W większości jednak jej treść przyjmowana jest bez zastrzeżeń, a sposób, w jaki zaprezentowano w niej sto lat historii prowincji, uznawany jest za wyczerpujący tematykę. I to prawie bez żadnych prób dyskusji z prezentowanymi tam ustaleniami⁷. W nielicznych wypadkach wzmiankowany artykuł był krytycznie przyjęty przez historyków ukraińskich, zwłaszcza w środowisku kamienieckim, z tego powodu, że przedstawiał historię Podola jako lenna króla Kazimierza Wielkiego. Bierze się to z utrwalonego dziś w historiografii ukraińskiej poglądu (sięgającego czasów starej dyskusji pomiędzy Mychajłą Hruszewskim i Antonim Prochaską), że do 1430 r. Podole znajdowało się w składzie Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Ostatnie prace z zakresu numizmatyki autorstwa Oleha Pohoriłca i Rostysława Sawwowa, którzy poddali analizie podolskie półgroszki, także akceptują w pełni poglądy Janusza Kurtyki o wasalnym charakterze stosunków między rządzcami Podola braćmi Koriatowiczami a kolejnymi władcami Polski, tj. Kazimierzem Wielkim i Ludwikiem Węgierskim⁸.

Ustalenia Janusza Kurtyki na temat Podola zostały szeroko wykorzystane w licznych pracach lwowskiego historyka zajmującego się

⁶ J. Kurtyka, *Podole pomiędzy Polską i Litwą w XIV i 1. połowie XV wieku*, [w:] *Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu*, t. 1, red. F. Kiryk, Kraków 2000, s. 9–59.

⁷ Widać to na przykład w wielu pracach historyk architektury O. Płamenyckiej poświęconych dziejom Kamieńca, zob. O. Płamenycka, *Kamjanec-Podilskij*, Kyjiv 2004.

⁸ O. Pohoriłec, R. Sawwow, *Moneta podilśkoho kniazia Kostiantyna*, „Numizmatyka – Fałerystyka” 2004, nr 3, s. 24–29, a także inne artykuły obu autorów na ten temat.

dziejami Kościoła wschodniego – Ihora Skoczylasa, badającego historię Cerkwi na ziemiach ukraińskich od XII do XVIII w.⁹

Ta pierwsza większa praca Janusza Kurtyki o Podolu pozostaje punktem odniesienia dla wszystkich badaczy zajmujących się historią tej prowincji. Ale żaden jej wątek nie jest przecież definitywnie zamknięty (choć muszę tu przyznać, że po pierwszej lekturze także miałem poczucie, że niczego nowego nie można już do niej dodać). Była ta praca niezbędna dla każdego historyka zainteresowanego Podolem, gdyż prezentowała tezy historiografii ukraińskiej, polskiej i rosyjskiej (chodzi o historiografię drugiej połowy XIX i początku XX w.). Stanowiła pierwszą część monografii dziejów Podola w czasach jagiellońskich, co było widać tak z prezentacji tematu, jak też z treści przypisów w kolejnych jej częściach, gdzie autor zaznaczał, że pracuje nad taką monografią¹⁰. Wśród ukraińskich historyków (tu można powołać się na autorytet Mykoły Krykuna) omawiana praca Janusza Kurtyki jest ceniona z tego powodu, że jej autor należał do nielicznego grona hi-

⁹ Spośród wielu publikacji tego badacza warto przytoczyć zwłaszcza dwie: I. Skoczylas, *Terytorialne rozmieszczenia orhанизacyjnych struktur Hałyckoji (Lwivśkoji) prawosławnoji jeparchiji na Podilli*, [w:] *Istoryczne kartoznawstwo Ukrajiny. Zbirnyk naukowych prac*, Lwiv – Kyjiv – New York 2003, s. 414–469; idem, *Hałycka (Lwivśka) jeparchija XII–XVIII stolit’*. Orhанизacijna struktura ta prawowij status, Lwiv 2010.

¹⁰ Praca ta była dla mnie wzorem przy pisaniu artykułów o późnośrednio-wiecznym Podolu, zob.: W. Michajłowski, *Początki uriađu kamjaneckoho heneralnoho starosty (1431–1446 rr.)*, „Kyjiwska starowyna” 2001, nr 3, s. 163–169; idem, *Dokumenty podilśkich (kamjaneckych) heneralnych starost na zastawu koroliwsczyn (1442–1506 rr.)*, ibidem, 2003, nr 2, s. 65–81; idem, *Rozdacza zemelnoji własnosti na Zachidnomu Podilli za Władysława II Jagajła (1402–1413, 1431–1434)*, „Wisnyk Lwivśkoho uniwersytetu. Serija istoryczna, t. 38” 2003, s. 596–630; idem, *Zachidne Podilla pid wołodinniam Witowta u 1411–1430 rokach. Nadawcza polityka u switli dokumentiw*, [w:] *Do dżereł. Zbirnyk naukowych prac na poszanu Oleha Kupczynśkoho z nahody joho 70-ricczia*, t. 2, Kyjiv–Lwiv 2004, s. 110–128; idem, *Nadannia zemelnoji własnosti u Podilśkomu wojewodstwi za panuwannia Władysława III (1434–1444)*, „Ukrajinskij archeohraficznyj szczoricznyk” 2004, t. 8–9, s. 227–265; idem, *Prawlinnia Koriatowycziv na Podilli (1340-wi – 1394 rr.)*. Socialna struktura kniazivśkoho otoczenia, „Ukrajinskij istorycznyj žurnal” 2009, nr 5, s. 34–47; idem, *Wasalni stosunki kniaziv Koriatowycziv iz Kazymyrom III ta Ludowikom Uhorśkym*, ibidem, 2010, nr 4, s. 4–15; idem, *Podole po Grunwaldzie (1410–1430): walka Witolda z Jagiełłą*, [w:] *Jogailos ir Vytauto laikai. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas Žalgirio mūšio 600-osioms metinėms*, Kaunas 2011, s. 120–129.

storyków, którzy świetnie orientowali się w historiografii ukraińskiej, w obszernych przypisach cytując dziesiątki artykułów i książek wydanych w tym języku.

Kolejne dwie publikacje prawie nie zostały zauważane przez historyków ukraińskich. Chodzi o pracę *Z dziejów walki szlachty ruskiej o równouprawienie: represje lat 1426–1427 i sejmiki roku 1439* (2000) oraz *Najstarsze dokumenty dla franciszkanów kamienieckich z lat 1400 i 1402* (2001). Czemu tak się stało? Moim zdaniem, tematyka i sposób prezentacji też przez autora były na tyle odmienne, że nawet tak ważny fakt, jak pierwsza wzmianka źródłowa o moście zamkowym w Kamieńcu Podolskim, nie została do dziś zaakceptowana przez historyków ze środowiska kamienieckiego. Dlatego też most zamkowy w Kamieńcu nie doczekał się porządnego opracowania, a przecież jest jednym z najstarszych późnośredniowiecznych obiektów tego typu na tym terenie. Istniejąca sytuacja prowokuje liczne spekulacje na temat budowy mostu (chodzi między innymi o pseudonaukową działalność Olhi Płamenyckiej, dzięki której zabytek ten został wpisany do rejestru państwowego z datą... II w.!).

Obie prace pokazują, że zajmowanie się historią średniowiecznego Podola nie jest sprawą prostą. Wynika to ze stanu zachowania źródeł. Jest ich na tyle mało, w porównaniu nawet z terytorium sąsiednim (od 1434 r. województwem ruskim), że historyk, choćby tak dobrze obeznany z problematyką epoki jak Janusz Kurtyka, jest zmuszony do rekonstrukcji dziejów w sposób przyczynkarski i fragmentaryczny.

W pierwszej ze wspomnianych prac autor publikuje spis szlachty podolskiej, ze szczegółowym komentarzem oraz biogramami szlachciców obecnych na sejmiku w Kamieńcu z 1439 r.¹¹ Jest to pierwszy znany spis szlachty podolskiej (zebranej w ważnej kwestii na sejmiku), a także pierwszy zbiorowy spis miejscowych urzędników ziemskich. Moim zdaniem, waga tego źródła polega nie tylko na tym, że można z niego zaczerpnąć personalny skład szlachty podolskiej czy szlachty piastującej urzędy oraz dowiedzieć się, skąd przybyły pewne osoby spoza Podola (z ziem ruskich czy nawet spoza Korony), interesująca jest tu również obecność szlachty pieczętującej się śląskim herbem

¹¹ J. Kurtyka, *Z dziejów walki szlachty ruskiej o równouprawienie: represje lat 1426–1427 i sejmiki roku 1439*, „Roczniki Historyczne” 2000, R. 66, s. 83–120.

Świerczek. Było jej wtedy na sejmiku w Kamieńcu 10 proc. wśród obecnych¹². Czy ci Ślązacy przybyli tutaj z rodzinami? Pytanie jest otwarte. Ale mamy ich na Podolu wielu, jak na owe czasy, i bardzo daleko od rodzinnych ziem.

W drugiej pracy autor opublikował – na podstawie zestawień zachowanych w różnych archiwach – najstarsze dokumenty dla franciszkanów kamienieckich (z lat 1400–1402)¹³. Była to żmudna i czasochłonna praca (co widać z aparatu krytycznego artykułu), stanowiąca próbę potwierdzenia lub odrzucenia przekazu Jana Długosza o funkcjonowaniu starostów królewskich na Podolu, a zwłaszcza w Kamieńcu, przed nadaniem zachodniego Podola Spytkowi z Melsztyna w 1395 r. Jest to chyba najtrudniejsza do zaakceptowania przez historiografię ukraińską praca Janusza Kurtyki, głównie z tego powodu, że postawiony przez niego problem prawie nigdy nie był – i wątpię, czy będzie – zbyt szeroko dyskutowany przez tutejszych historyków.

Tytuł angielskojęzycznej pracy Janusza Kurtyki *Podolia: the „Rotating Borderland” at the Crossroads of Civilizations in the Middle Ages and in the Modern Period*¹⁴ trafnie oddaje próbę oceny przez autora procesów i ludzi, którzy tworzyli historię w tej części chrześcijańskiej Europy. Podole dla Janusza Kurtyki (powołuję się tu na liczne rozmowy z nim) było późnym, jak na europejskie realia, eksperymentem dotyczącym wprowadzenia nowych rozwiązań społecznych. Nazywał to *czystym feudalizmem według zachodnich wzorów*, który w tej wersji dotarł na ziemie ruskie w drugiej połowie XIV w. Przez takie rozumienie dziejów Podola Janusz Kurtyka wracał do znanego już od wieku podejścia do badania historii ziem ruskich reprezentowanego przez Antoniego Prochaskę¹⁵.

¹² Byli to: Mikołaj Biedrzych z Biedrzychowic, Piechno z Wachnowiec, Mikołaj z Humieniec, Jurko ze Świerczkowic.

¹³ Idem, *Najstarsze dokumenty dla franciszkanów kamienieckich z lat 1400 i 1402*, ibidem, 2001, R. 67, s. 149–168.

¹⁴ Idem, *Podolia: the „Rotating Borderland” at the Crossroads of Civilizations in the Middle Ages and in the Modern Period*, [w:] *On the Frontier of Latin Europe. Integration and Segregation in Red Ruthenia, 1350–1600 – An der Grenze des lateinischen Europa. Integration und Segregation in Rotreussen, 1350–1600*, eds. Th. Wunsch, A. Janeczek, Warsaw 2004, s. 119–187.

¹⁵ Mam tu na myśli znaną dyskusję pomiędzy A. Prochaską i M. Hruszewskim na temat lennego charakteru ziem ruskich i Podola w drugiej połowie XIV

Wspomniana publikacja przysłużyła się ogromnie sprawie popularyzacji dziejów Podola, zwłaszcza okresu późnego średniowiecza i czasów nowożytnych, poza obszarem Europy Środkowowschodniej – w środowisku anglosaskim nie istniała bowiem żadna praca na ten temat.

Kolejne dwa, prawie identyczne artykuły, dotyczyły postaci kluczowej dla historii Podola połowy XV w., czyli Teodoryka z Buczacza herbu Abdank, kasztelana kamienieckiego i generalnego starosty podolskiego. Wydany dla niego przywilej na generalne starostwo podolskie jest dokumentem, który pozwala poznać mechanizm organizacji osadnictwa oraz przekazania nad nim kontroli przez króla swemu namiestnikowi¹⁶. Oba teksty podniosły słabo rozpoznany przez historiografię ukraińską temat, zwłaszcza zaś rolę i miejsce królewskich namiestników-starostów na nowych, wschodnich ziemiach Królestwa Polskiego¹⁷.

Niemniej dla każdego badacza, który wchodzi na szlak naukowy wiodący ku najstarszym dziejom Podola (zaczynając od połowy XIV w.),

i pierwszej ćwierci XV w. Zob.: A. Prochaska, *Podole lennem Korony 1352–1430, Kraków 1895* (osobna odbitka); M. Hruszewski [rec.], A. Prochaska, *Podole lennem Korony 1352–1430, Kraków 1895*, „Zapysky Naukowoho towarzystwa imeni Szewczenka” 1895, t. 13, s. 8–14; A. Prochaska, *Lenna i maństwa na Rusi i na Podolu, Kraków 1901* (osobna odbitka).

¹⁶ J. Kurtyka, *Nadanie starostwa podolskiego Teodorykowi z Buczacza z r. 1442 (z dziejów królewskich na Podolu w XV i XVI wieku)*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Folia 21: Studia Historica, t. 3” 2004, wyd. specj. [Księga jubileuszowa prof. Feliksa Kiryka], s. 69–102; idem, *Z dziejów królewskich i organizacji militarnej na Podolu w XV i początku XVI w. (wokół nadania starostwa podolskiego Teodorykowi z Buczacza w 1442 r.)*, „Rocznik Przemyski” 2007, t. 43, z. 1, s. 3–52. W tym czasie opublikowałem artykuł na ten temat, jednak bez prezentacji samego przywileju, zob. W. Michajłowski, *Przywilej króla Władysława III na kamjaneńskie starostwo dla Teodoryka z Buczacza 1442 r.*, „Naukowi praci Kamjaneńc-Podilśkoho derżawnoho uniwersytetu. Istoryczni nauki” 2003, t. 11, s. 44–58. Niektóre moje ustalenia były krytykowane przez J. Kurtykę, zob. przypis wstępny do obu artykułów oraz jego uwagi do postaci Piotra Polaka z Lichwina, por. też jego notatki do drugiej części *Repertorium podolskiego* – J. Kurtyka, *Materiały do repertorium podolskiego. Dokumenty z lat 1430–1447*, [w:] idem, *Podole w czasach jagiellońskich. Studia i materiały*, oprac. M. Wilamowski, Kraków 2011, s. 493–494.

¹⁷ O starostach w sąsiednim województwie ruskim i ich stosunkach z miejscową szlachtą zob. J. Zazulak, *Lwowska konfederacja 1464 roku. Spróba prozopograficznego dosлідzenia jiji uczasnyktw*, „Zapysky Naukowoho towarzystwa imeni Szewczenka” 2000, t. 240, s. 396–415.

niezbędne pozostanie *Repertorium podolskie. Dokumenty do 1430 r.*¹⁸ Dla nikogo, kto zajmuje się edycją źródeł, nie jest tajemnicą, że edytorstwo jest sztuką, a edycja całego kodeksu dokumentów z epoki nawiązuje do wiekopomnych dyplomatariuszy z drugiej połowy XIX i pierwszej połowy XX w. I w tym zakresie Janusz Kurtyka poszedł w pewnym sensie nową drogą, wydając regesty dokumentów oraz źródłowe przekazy o Podolu od połowy XIV w. po 1430 r. Jak zwykle w jego pracach, edycja oparta jest na wyczerpującej bibliografii oraz rozległych komentarzach odautorskich, w których widać doskonały warsztat historyka.

Repertorium podolskie to fundamentalna pozycja źródłowa, prezentująca nieznane albo mało znane źródła do dziejów Podola, ale jej głównym „mankamentem” jest to, że nie jest znana na Ukrainie. Gdyby była dostępna w ukraińskiej wersji językowej, stałaby się pozycją wykorzystywaną, cenioną nie tylko przez fachowców, lecz również przez amatorów i miłośników historii, zawiera bowiem niemal komplet źródeł z drugiej połowy XIV i pierwszych trzydziestu lat XV w. Nie jest to usprawiedliwianie historyków ukraińskich, ale prosta konstatacja faktu.

W swoich późniejszych pracach, m.in. w artykule *Wierność i zdrada na pograniczu*, Janusz Kurtyka jawi się jako mistrz analizy źródłowej¹⁹. Przeanalizowany tam spis świadków wystawienia dokumentu pozwolił autorowi dokładnie odtworzyć historię walk o Podole w drugiej połowie lat trzydziestych XV w. i pokazać, że tzw. wielkie Podole opierało swoją wschodnią granicę na Dnieprze.

W tym miejscu należy w końcu zaznaczyć, że tematyka prac oraz sposoby jej prezentacji przez Janusza Kurtykę były na ogół odmienne od tradycyjnych i zwykłych dla historyków ukraińskich prób i sposobów omawiania dziejów XIV–XVI w.

Ciekawą propozycją do dyskusji było na pewno określenie *rotating borderland*, wykorzystane w artykule z 2004 r. Jest to trafne spojrzenie nie tylko na Podole jako ziemię pograniczną, lecz mogące w ogóle opi-

¹⁸ J. Kurtyka, *Repertorium podolskie. Dokumenty do 1430 r.*, „Rocznik Przemyski” 2004, t. 40, z. 4, s. 127–269.

¹⁹ Idem, *Wierność i zdrada na pograniczu. Walki o Braclaw w latach 1430–1437*, [w:] *Historia vero testis temporum. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Krzysztofowi Baczkowskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. J. Smołucha, A. Waśko, T. Graff, P.F. Nowakowski, Kraków 2008, s. 675–714.

sać procesy dotyczące w tamtych czasach podobne obszary. I jeżeli miałbym podjąć taką dyskusję, to chciałbym w tym miejscu tylko zaznaczyć, że wspólnota szlachecka, którą badam od lat, jest dla mnie właśnie typową wspólnotą pograniczną, na określenie której stosuję termin *wspólnota elastyczna*. Oznacza on grupę absorbującą różne zmiany dokonujące się ówczesnie na Podolu, która dostosowywała się do nowych warunków, przyjmując nowych członków, innym słowy – była grupą otwartą²⁰.

Podsumowując, należy przypomnieć dwie rzeczy. Historiografia ukraińska zna i ceni prace Janusza Kurtyki. Są one jednak wykorzystywane przez wąskie grono specjalistów zajmujących się późnym średniowieczem. Nieznajomość tych prac lub odrzucanie ich też przez szerszy krąg badaczy wynika na pewno z braku bezpośredniego i łatwego dostępu do nich (czemu jednak można zaradzić), ale przede wszystkim – i co ważniejsze – z utrwalonej na Ukrainie tradycji historiograficznej, której nie da się zmienić w ciągu dwudziestu lat. Tradycja ta bowiem polega na tym, że wielkie procesy historyczne, których świadkiem były ziemie ukraińskie od drugiej połowy XIV w., rozpatrywane są z punktu widzenia ukrajinocentrycznego, przy czym praktycznie nie zauważa się podstawowego faktu, że ziemie zasiedlone przez ludność ruską (ukraińską) wchodziły w skład państw, które miały inne jądro etniczne, więc dla zrozumienia procesów, które dokonywały się w okolicach Kamieńca Podolskiego w XV w., trzeba dobrze orientować się nie tylko w tym, co dzieje się wówczas w centrum województwa podolskiego, ale także w Krakowie, na zjazdach w Nowym Mieście Korczynie, w koncepcjach dyplomatycznych Królestwa Polskiego. Przykładem takiego „niezauważania” sąsiadów jest prawie nieznaną i niecytowaną na Ukrainie praca Janusza Kurtyki *Odrodzone Królestwo*²¹, pełna wątków dotyczących historii ziem ukraińskich w XIV w.

²⁰ W. Michajłowski, *Elastyczna wspólnota. Podińska szlachta w druhiij połowyni XIV – 70-ch rokach XVI st.*, Kyjiw 2012.

²¹ J. Kurtyka, *Odrodzone Królestwo. Monarchia Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego w świetle nowszych badań*, Kraków 2001.

JANUSZ PEZDA

(INSTYTUT HISTORII UNIwersYTETU JagIELLOŃSKIEGO)

Działalność Janusza Kurtyki w Kole Naukowym Historyków Studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego

W październiku 1979 r. rozpoczęliśmy czteroletnie studia historyczne na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Z przyjętych na I rok studiów 35 osób 11 dostało się na nie jako laureaci lub uczestnicy olimpiad przedmiotowych, przede wszystkim Olimpiady Historycznej. Janusz dwukrotnie był uczestnikiem jej finału, podczas którego poznał wiele osób, z którymi później nie tylko spotykał się na studiach uniwersyteckich, ale i w swojej pracy zawodowej. Wtedy i my spotkaliśmy się po raz pierwszy¹.

Byliśmy rokiem, który od początku próbował się integrować. Liczne spotkania i wyjazdy były ku temu dobrą okazją. Janusz w nich uczestniczył. Wspólnie braliśmy udział w zajęciach, razem spędzaliśmy czas także po nich, dyskutując niekiedy jeszcze przez wiele godzin. Nasze studia przypadły w okresie szczególnym. Już na I roku mieliśmy nadzieję na zmiany, wszak po wyborze na Stolicę Piotrową papieża Jana Pawła II liczyła na nie cała Polska. Rok II i początek III to wybuch „Solidarności” i nasze Niezależne Zrzeszenie Studentów, zaś koniec roku III i rok IV – to mroczny czas stanu wojennego.

W Kole Naukowym Historyków Studentów UJ zaczęliśmy działalność już na I roku studiów i działaliśmy w nim aktywnie przez cały ich okres. Kto namówił kogo do pracy w Kole, trudno mi teraz stwierdzić. Jedno wiem na pewno, że obaj nie żałowaliśmy tej decyzji. W pierwszym roku działalności Janusz został członkiem Zarządu Koła, przez następne dwa lata (1980/1981 i 1981/1982) był zastępcą prezesa, zaś na ostatnim roku zasiadał w Komisji Rewizyjnej. Współpracowa-

¹ Zob. J. Pezda, *Na studiach*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, nr specj. (112–113), s. 25–28.